

Els diners aragonesos de Carles I i de Felip I (II)

M. CRUSAFONT I SABATER

L'objectiu fonamental d'aquest estudi és la sistematització del numerari de billó aragonès de Carles I, constituït, com és sabut, per diners a nom de Joana i Carles i, molt més excepcionalment, a nom de Carles tot sol. De tota manera, haurem d'entrar també en el tema de les emissions de Felip I, perquè això ens permet delimitar millor la qüestió, com veurem més endavant.

ELS DINERS DE JOANA I CARLES

Els diners jaquesos del regnat de Carles I són monedes prou conegudes. Apareixen en els tractats més antics¹ i les novetats han estat escasses. Gil Farrés va descriure el diner a nom de Carles tot sol que, amb alguna incorrecció, ja havia assenyalat Lastanosa al segle XVI.² Darrerament X. Sanahuja ha aportat una singular llegenda inèdita per a l'anvers.³

No s'ha intentat mai, però, fer una sistematització d'aquest tipus de moneda, és a dir, d'una banda establir totes les formes o varietats que hi ha tenint present titulacions, llegendes, tipus de lletra, marques, etc. i, de l'altra, assajar de situar cadascuna de les varietats en les successives emissions que, en aquest regnat, són, com veurem, quatre. Finalment, cal també assajar de separar els tipus genuïns de la gran quantitat que hi ha de falsificacions fetes a l'època.

1. Vicencio Juan de LASTANOSA, *Tratado de la moneda iaquesa y otras de oro y plata del Reyno de Aragón*, Saragossa, 1681. Aloïss HEISS, *Monedas hispano-cristianas*, tom segon, Madrid, 1807.

2. Octavio GIL FARRÉS, «Anomalía numismática inédita y aportación de nuevas monedas aragonesas», *Numario Hispánico*, 9, tom V, 1956, p. 95-102. LASTANOSA, *Tratado de la moneda iaquesa y otras de oro y plata del Reyno de Aragón*, núm. XXIII.

3. Xavier SANAHUJA ANGUERA, «Reconsideración de la moneda jaquesa de vellón de época moderna (1519-1717)», *Numisma* (Madrid), núm. 247 (2003), p. 87-104.

La tipologia d'aquests diners és sempre la mateixa: efígie coronada mirant a l'esquerra a l'anvers amb o sense marca S i creu patriarcal al revers. Manté, doncs, les mateixes estampes que trobàvem en els diners del temps de Ferran el Catòlic, si bé la situació de les llegendes ha canviat. Amb Ferran II, el nom del rei era sempre a l'anvers, més o menys abreujat, i es reservava el revers per gravar-hi el nom del regne o regnes. Ara, el nom dels dos sobirans, o excepcionalment el de Carles únicament, apareix al revers. És possible que la major llargada de la menció IOANA ET KAROLUS, junt amb la reducció d'espai que fa a l'anvers el bust del sobirà que talla la llegenda per baix, fos el motiu d'aquest canvi.

La sistematització d'aquest numerari troba la seva primera dificultat en el freqüent mal estat de les peces. Els diners de Carles i Joana aragonesos són bastant abundants i solen tenir bona factura, però molt sovint apareixen molt desgastats, de manera que es fa molt difícil determinar les lectures completes de cada cara. Pel que fa al tipus a nom de Carles tot sol, pateix del mateix problema, però, a més, és extremament rar. Per poder superar aquestes dificultats, hem demanat, com en moltes altres ocasions, el concurs dels col·leccionistes que amb la seva habitual generositat i confiança ens han deixat estudiar els seus exemplars, de manera que hem pogut treballar amb una població que s'apropa al centenar d'exemplars entre bons i falsos i amb una conservació habitualment suficient per poder determinar les llegendes. A tots ells, el nostre agraïment. També hem tingut en compte els exemplars publicats, però hem preferit dreçar la nostra sistematització sobre la base de peces que hagin pogut ésser examinades directament, perquè l'experiència demostra que és fàcil d'equivocar-se en les lectures d'aquestes monedes en concret.

Abans d'establir la sistematització cal, però, analitzar els diferents factors que condicionaren les característiques d'aquest numerari veient els documents que en donen detalls i estudiant-ne l'estil, paleografia, marques, etc.

DETERMINACIÓ DE LES EMISSIONS

Com és sabut, Pio Beltran partia de la base que les emissions monetàries aragoneses s'anaven produint per septennis. Al llarg dels seus estudis sobre les encunyacions del diner jaquès, assajà d'anar encaixant els tipus coneguts dins d'aquesta cadència d'emissions, no sempre amb resultats satisfactoris.⁴ En arribar al regnat de Joana i Carles i aparèixer les primeres monedes datades, es demostra clarament la manca de concordància entre emissions i septennis i es creen discordàncies i molts espais buits. Així, consta que Ferran II va fer una emissió el 1503, no n'hi ha notícies fins al 1510 i l'emissió següent hauria d'ésser,

4. Pio BELTRAN, «Los dineros jaqueses, su evolución y su desaparición», *Obra Completa*, Saragossa, 1972 p.397-464.

doncs, el 1517, però veiem que les Corts no l'acorden fins als anys 1518-1519 i que les peces que en resulten porten la data 1520. Les següents peces datades porten l'any 1528, creant un nou decalatge i, si partim del 1520, n'hi hauria d'haver del 1534, el 1541 i el 1548, mentre que les dates que veiem en les monedes són únicament les del 1547 i el 1554. Sembla clar, doncs, que, almenys pel que fa a l'edat moderna, la cadència dels septennis no sembla que pugui servir-nos de guia. D'altra banda, Ferran II havia explicat clarament la seva filosofia sobre les emissions d'or, en concret. L'any 1506 afirmava que les encunyacions en aquest metall només depenien de la voluntat reial i que calia anar fent batiments de forma continuada.⁵ Potser fou això el que succeí amb els relativament abundants dobles ducats a nom d'aquests sobirans, que presenten moltes varietats de factures, marques i llegendes. D'altra banda, el mateix Pio Beltran ens informa que, des del temps de Ferran II, els acords sobre batiment de moneda havien d'ésser consignats en els denominats Actos de Cortes i, de fet, només va trobar notícies per a dues etapes de batiments: la del 1520, conseqüència de les Corts del 1518-1519, ja mencionada abans, i la del 1528, conseqüència de les Corts de Saragossa d'aquell mateix any. És segur, però, que hi hagué emissions posteriors, com ho evidencien les peces d'argent amb dates 1547 i 1554 i els diners a nom de Carles tot sol que només poden ésser dels anys 1555-1556, és a dir, de l'espai entre la mort de la reina Joana i l'abdicació de Carles I a favor del seu fill dels seus regnes catalanoaragonesos.⁶ Pio Beltran, d'altra banda, indicava ja l'existència de peces d'argent «con diversas fechas» i la notícia que a l'any 1548 s'havia manifestat la preocupació que es batia poca quantitat de moneda per la dificultat de recaptar metall. Sembla clar, doncs, que hi ha d'haver altres emissions i que ens hem de basar en la suma de dades que ens aporta la documentació i l'evidència numismàtica.

En base a aquestes informacions, veiem que hi hagueren almenys quatre emissions:

1. 1520. Hi ha els acords d'encunyació derivats de les Corts del 1518-1519 i peces de 50 i 20 ducats d'or i dues varietats dels rals d'argent que porten la data 1520.

2. 1528. Tenim, en aquest cas, les Corts del mateix any, unes notícies tardanes de l'emissió de billó en aquesta data aportades per Sanahuja⁷ i la peça de 100 ducats d'or amb aquesta data.

3. 1547. Certificada per l'existència dels raríssims exemplars de peces de quatre rals amb aquesta data i la notícia de Pio Beltran de batiments l'any següent, dificultats per la manca de metall, com hem dit més amunt.

5. Ibid, p.454

6. Jordi BUYREU, *Institucions i conflictes a la Catalunya moderna*, Barcelona, 2005, p.38.

7. SANAHUJA, *Reconsideración...* op.cit. p.89-90.

4. 1554. Certificada per l'evidència, també molt escassa, de peces de deu rals amb aquesta data i pels diners a nom de Carles tot sol, que, com hem dit, han d'ésser del 1555.

L'emissió del 1520 ens és detallada per Pio Beltran amb les dades següents: «Habiendo falta de moneda se dio poder a un grupo de personas entre los cuales estaba Luis Sanchez, su tesorero, para *hacer batir reales y medios reales de la ley y peso de los reales de Castilla y moneda menuda hasta el número y suma de veinte mil libras, de la liga, forma y manera que a los dichos Diputados, a la mayor parte de ellos, parecerá bien, etc.*»⁸

El text complet del document diu el següent:

MONEDA. Item, por quanto en el presente Reyno de Aragon, hay falta de moneda de plata menuda: lo cual redunde en gran daño y perjuicio de la cosa pública. Por tanto el Rey nuestro señor y la corte diputan, y dan poder a las personas infrascriptas, ó á la mayor parte dellas, para hazer batir reales y medios reales, de la ley, y peso de los reales de Castilla: y moneda menuda, hasta en número y suma de veynte mil libras: de la liga, forma y manera que a los dichos Diputados, ó á la mayor parte dellos parecerá: dándoles poder bastante para lo susodicho, con todos los incidentes, y dependientes al dicho batimiento de moneda necesarios. Las quales personas diputadas, antes que usen del exercicio á ellas cometido, sean tenidas, é hayan de jurar de haverse bien y lealmente, con toda diligencia, en fazer batir dicha moneda. El qual poder á las infrascriptas personas, dado é atribuydo, dure hasta las primeras cortes celebradas, en el presente Reyno de Aragon. E otro si dan poder el Rey nuestro señor, é la dicha corte, á las personas infrascriptas, para que ellos, ó la mayor parte dellos, tengan poder é facultad, de hazer ordinación para remediar el engaño que se haze en pesar la moneda de oro junta, no limitando cierto número; y que todo lo que por ellos, y la mayor parte sera declarado, é ordenado, se haya de observar, y guardar hasta las primeras cortes, y no mas, segund arriba dicho es: e las infrascriptas personas, tengan todo el poder, que ha, y tiene el Rey nuestro señor, y la corte, con todos los incidentes, dependientes e anexos e conexos; al exercicio libre de todo lo sobredicho necesario. Las quales personas son las siguientes, és a saber, por el Rey nuestro señor, micer Antonio Agustin, Vicecanceller del Rey nuestro señor, mossen Francisco Fernandez de Heredia, Regente el officio de la governación en Aragon, mossen Ioan de la Nuça; Iusticia de Aragon, mossen Luys Sanchez, Thesorero de su Alteza, mossen Gonçalvo Paternoy, Maestro Racional de su Magestad en Aragon, mossen Luys González, Conservador de Aragon, mossen Manuel de Sesse, Bayle general de Aragon, Francisco Agustin, Lugarteniente de Bayle General de Aragon, micer Pedro de la Cavalleria, Advogado Fiscal. Por el braço de la Iglesia, el Prior de la Seo de Çaragoça, y micer Domingo Beltran, Canonigo y Procurador del Capitol de nuestra Señora del Pilar de la dicha Ciudad. Por el braço de his nobles, Don Sancho de la Cavalleria y Don Eliseo Coscon, señor de Moçota. Por el braço de Cavalleros y Fidalgos; Ioan Ferrandez

8. BELTRAN, Los dineros... op.cit.p. 456-457.

*de Heredia, señor de Botorrita, y Ioan de Vera. Por el brazo de las Universidades, Ioan de Paternoy, Sindico de la ciudad de Çaragoça, y Miguel Domingo, Síndico de la Comunidad de Calatayud.*⁹

Com veiem, Pio Beltran va recollir les dades essencials, però la resta d'informacions no són pas sobreres. Veiem que no es parla de cap mestre de la seca i, per tant, sembla que el tresorer Lluís Sànchez complia aquesta funció o, almenys, marcava les peces amb les seves inicials. D'altra banda, veiem que es parla d'un mandat que s'allarga fins a les properes Corts, cosa que permet suposar que les emissions pogueren allargar-se força, en consonància amb la gran quantitat de moneda menuda que es proposaven batre.

Pel que fa a les Corts del 1528, Pio Beltran recull: «Cortes de Zaragoza de 1528. Es repetición ampliada del anterior Acto de Cortes, dando la facultad a los oficiales de la ceca para que pudieran *batir en aquella ducados y medios ducados de oro de ley y peso de Castilla, reales y medios reales de plata y moneda Jaquesa, dineros y miajas a las leyes y pesos por los Actos de Corte, etc, de 16 de enero de 1519, etc.*»¹⁰

De fet, al llibre d'Actos de Cortes abans mencionat ja es diu que «*En las Cortes del año 1528 se hizo Fuero sobre esta materia, refiriéndose a este Acto de Corte.*»¹¹ Aquesta nota i la notícia recollida al segle XVIII sobre l'emissió del 1528 que hem mencionat abans fa pensar si, atesos els alts volums previstos el 1520, no es va arribar a emetre en tot el període entre totes dues corts.

Al marge d'això, veiem que en els textos del 1528 es parla, en concret, de ducats i mitjos ducats d'or, monedes que ens són desconegudes per al regnat de Carles. En canvi, no es parla dels dobles ducats que, per la varietat d'estampes i l'existència de peces amb les marques L-S de Lluís Sànchez o sense elles, semblen abraçar tot l'espai del regnat. Tampoc ens ha arribat la *miaja* o mig diner. És possible que algun dia apareguin aquestes monedes, però també és possible que les instruccions generals donades per les corts fossin després reajustades per la comissió delegada per fer-se càrrec del curs de les encunyacions. Al marge d'això, veiem com les institucions aragoneses segueixen dictaminant sobre les emissions de tots els metalls en contrast amb la doctrina expressada per Ferran II que abans hem mencionat i que significaria que només el rei podia dictaminar sobre les encunyacions de la moneda d'or.

Aquestes són, doncs, totes les notícies conegudes fins ara i resten, per tant, sense documentar les emissions del 1547 i del 1554-1555, al marge del comentari sobre manca de metall del 1548 que trobà, com hem dit, Pio Beltran. Aquest autor

9. *Fueros, observancias y Actos de Corte del Reino de Aragón*, tom II. Saragossa 1866, p.342-343.

10. BELTRAN, Los dineros... op.cit.p. 457.

11. *Fueros*... p. 342, nota 30.

no ens indica la font d'aquesta notícia, però Mateu i Llopis la retroba en un manuscrit del segle XVI, que més endavant comentarem, de la següent manera: «*Registro de 1548: Moneda no se labra en Aragon por falta de oro y plata en pasta.*(70,42,21).»¹²

CARACTERÍSTIQUES DE LES EMISSIONS DE CARLES I

Com hem dit abans, les peces datades ens permeten veure algunes de les característiques paleogràfiques i tipològiques de les diferents emissions i això ens pot orientar per atribuir-hi els diners corresponents que, com sabem, mai són datats en aquesta època.

L'emissió del 1520 degué ésser la més important en tots els sentits. Es bateren els grans múltiples de 50 y 20 ducats i abundosos rals d'argent que responen a dos tipus diferents. En canvi, per al 1528, només disposem de l'excepcional peça de cent ducats, obrada per fusió i acabada amb burí i que, amb tota probabilitat, fou un exemplar únic. Per a les altres dues emissions, hi ha les rares peces de quatre rals del 1547 i de deu rals del 1554. Podem, per tant, suposar que l'emissió de diners del 1520 fou també la de més volum i, en conseqüència, la que té més bones probabilitats de contenir el nombre més gran de varietats.

Un element que sembla poder establir una primera separació en dos blocs dels diners de Joana i Carles és la presència de la lletra S a l'anvers de les peces. Aquesta lletra apareix situada darrere del cap del sobirà i al·ludeix, sens dubte, al tresorer Lluís Sánchez o Sanchis (de fet era valencià). D'ell sabem que havia obtingut el càrrec l'any 1505 en temps de Ferran II i per substituir el seu pare Gabriel Sanchis, responsable de les marques G-S. Lluís Sanchis, marcant L-S, fou el responsable de les darreres emissions de Ferran II i, entre elles, de les grans peces de dos, quatre i deu ducats; de fet, els primers múltiples d'or que es batien a l'Aragó. En entrar en el regnat de Carles I i coincidint amb el moment àlgid de les remeses americanes d'or, Lluís féu les peces ja mencionades de 20, 50 i 100 ducats, uns múltiples completament excepcionals en el conjunt de la Corona Catalano-Aragonesa i que, de fet, mai més es tornaran a encunyar en cap dels seus territoris. Aquestes produccions del 1520 i del 1528, així com els rals d'argent amb la data 1520 i alguns ducats d'or, porten les marques L-S, mentre que les peces d'argent del 1547 i del 1554 ja no les porten. Això permet suposar que Lluís Sanchis potser ja no actuava o, si més no, que el costum de marcar amb les seves inicials fou abandonat. En conseqüència, sembla que podem establir que els diners que porten la marca S han d'ésser de les emissions del 1520-1528 i els que no la porten, del 1547-1554. En confirmació d'aquesta hipòtesi,

12. BELTRAN, Los dineros... op.cit.p. 457.

podem observar que els diners a nom de Carles tot sol, forçosament dels anys 1555-1556, tampoc porten aquesta marca. Atès aquest criteri, podem pensar que els mitjos rals d'argent, tots amb les marques L-S, són de les dues primeres emissions i que els dobles ducats han d'haver estat batuts en les dues situacions, ja que n'hi ha amb marques i sense.

Pel que fa a la titulació dels reis, no podem, en termes generals, establir paral·lelismes amb les peces grans, perquè l'ampli espai que trobem en les grans peces permet encabir-hi moltes més paraules i, per tant, les dues situacions no són comparables. Ens podem fixar, però, en l'evolució de les titulacions en els diners. Observarem que la major part dels diners jaquesos de Joana i Carles porten únicament la titulació d'Aragó. N'hi ha uns pocs, però, que també contenen la titulació de València. Aquesta titulació apareix amb molta freqüència en els diners de Ferran II, mentre que és absent en els de Carles tot sol. Atès aquest fet i la presència de lletra gòtica plena en aquest grup de peces, podem pensar que foren les primeres del regnat i que enllacen, per tant, amb les del regnat anterior. Hi ha encara altres detalls tipològics que ho confirmen, com la presència en la major part d'ells de la testa del sobirà sobresortint enmig dels florons de la corona, una forma que també trobem amb Ferran II i que és, en canvi, rara amb Carles I.

Pel que fa al tipus de lletra, un factor d'escàs valor segons Pio Beltran que pensa que respon al caprici o habilitat dels talladors dels encunyats,¹³ pot tenir, vist en conjunt, un cert valor orientatiu. De fet, veiem que en el regnat de Ferran II predomina abassegadorament la lletra gòtica, mentre que la llatina és exclusiva en les encunyacions tardanes de Carles I i en les de Felip I. Per tant, sembla lògic que considerem la lletra gòtica com més adient per a l'inici del regnat. Això queda confirmat observant que tenen lletra gòtica les peces de 20 i 50 ducats del 1520 i la major part dels rals d'argent. En canvi, la peça de 100 ducats del 1528 és de caràcters llatins, evidenciant un afermament d'aquest tipus de lletra que es convertirà en l'exclusiva de final del regnat. La lletra gòtica predomina, doncs, en totes les peces de principi del regnat i en tota la producció marcada per Lluís Sanchis. Pel que fa a alguns diners híbrids, amb lletra gòtica d'una banda i llatina per l'altra, és lògic creure que puguin correspondre a un període de transició i, per tant, són més adients per a l'emissió del 1528. Cal consignar, també, que, en els diners que considerem més primitius, hi trobem la lletra T de tipus gòtic, és a dir, com una O amb traç a sobre, una tipologia que en conjunt serà molt rara en el conjunt dels diners d'aquest regnat.

Podem concloure, doncs, que la lletra gòtica és una romanalla del regnat anterior, que es manté plena a l'inici i després es va alternant amb la llatina i que aquesta darrera és exclusiva en les dues darreres emissions i en les peces conegudes de Felip I. De tota manera no es pot lligar aquest fet estrictament amb la pro-

13. Ibid, p.451.

ducció de Lluís Sanchis perquè, com hem dit, també obrà unes poques peces amb lletres llatines, fins i tot en el regnat de Ferran. D'altra banda, és gairebé segur que Lluís Sanchis féu algunes peces sense posar la seva marca. Hem observat, efectivament, que hi ha dobles ducats amb la seva marca al revers i d'altres que tenen el mateix encuny de revers i que no porten pas al revers les lletres L-S. Per tant, cal concloure que els criteris que hem anat assenyalant són orientatius i s'han de prendre en conjunt, però gairebé cap és vàlid ni aïlladament ni d'una manera absoluta.

Un altre element singular en les llegendes d'algunes monedes d'aquest regnat, prou excepcional en el context peninsular, és la separació de paraules amb aspes, element que també és emprat com a indicador del principi de llegenda, en lloc de les creuetes habituals. La separació amb aspes la trobem en algunes de les peces tardanes aragoneses de Ferran II, com ara alguns quàdruples o dècuples ducats amb marca L-S i també en els múltiples de vint i cinquanta ducats de Joana i Carles, ambdós del 1520. Podem creure, doncs, que les aspes són també un element propi del principi del regnat i cal situar en aquest context, i més en concret en l'emissió del 1520, els diners jaquesos que tenen aquesta característica.

Pel que fa a les llegendes, observem que a l'or i a la plata apareix normalment la forma correcta KAROLUS, però també hi ha casos de la forma KARLOS. D'altra banda, l'abreviatura de REX hauria d'ésser en aquest cas RS per REGES i no pas RX, ja que es tracta de dos monarques. Certament que en alguns casos trobem la forma RS, però abunda més l'abreviatura RX. Altres alteracions presents són les formes RENUM o REGNUN per REGNUM i les terminacions en la forma ARAGONUN en lloc d'ARAGONUM. Aquesta darrera alteració només apareix en els múltiples d'argent del grup 1547-1554 i en alguns diners, entre ells, els de lletra llatina i sense marca S i els que són a nom de Carles tot sol.

L'aspecte del metall és, en els diners indubtablement bons, d'un argentat gris, probable resultat d'un emblanquit, però en les peces desgastades aflora una ànima d'un rogenç clar, propi dels billons de baixa llei. El fons es veu llis i del mateix to.

Pel que fa a les efígies, l'art del període de Lluís Sanchis és, en general, una mica inferior del del temps del seu pare Gabriel. Malgrat tot, les efígies són prou regulars i els cercles de punts, corones, lletres i altres detalls tenen bona factura.

Tenim, finalment, la qüestió dels pesos. Observem que en els diners són força regulars, oscil·lant entre els 0,50 g i els 1,2 g, tot i que caldria encara considerar l'efecte del desgast en molts dels exemplars més lleugers. Fins i tot els que considerem falsos encaixen dins d'aquests paràmetres, cosa que fa pensar en uns tallers de falsaris tècnicament prou curosos. Només el grup de factura més maldestre d'entre els falsos es desvia una mica més i arriba als 1,3 g. Poc ens pot ajudar, doncs, el pes de les peces per destriar bo de fals.

APLICACIÓ DELS CRITERIS ANTERIORS AL BILLÓ DE CARLES I

Hem vist que el regnat de Joana i Carles es caracteritza per una primera etapa amb marques de Lluís Sanchis i lletres predominantment gòtiques (pot fallar, per exemple la V). Aquestes característiques són gairebé sistemàtiques en les peces datades i només s'observa, prou excepcionalment, algun ral d'argent amb lletres llatines, a voltes només en una de les cares. La segona etapa del regnat es caracteritza per la lletra de tipus llatí, sense excepcions. Entorn del 1528 és quan hi ha més probabilitats de trobar peces híbrides. En conseqüència, sembla lògic adscriure a l'emissió del 1520 el nombrós conjunt de diners amb marca S i lletra gòtica i, si es vol i a tall de conveni, els híbrids i amb marca S a la del 1528. Els plenament llatins i sense marca S els reservem per a les emissions tardanes, especialment per a la del 1554.

Dins del grup plenament gòtic, hi ha almenys quatre tipus diferents de diners.

1-Amb la titulació de València (V, VA). Són els que tenen la lletra més plenament gòtica i els únics, junt amb el grup 2, que tenen la T gòtica. En la seva major part, la testa sobresurt entre els florons, cosa que no trobem després. Són, doncs, els més apropats als diners de Ferran II i els considerarem els primers dins de l'emissió del 1520.

2-Amb la llegenda d'anvers abreujada ARA-GON. Tot i mancar la titulació de València, la forma ARA-GON és també molt freqüent en els diners de Ferran II. També en aquest grup, del que només coneixem un exemplar, trobem la T gòtica i la testa entre els florons de la corona.

3-Amb aspes a l'inici de llegenda i per separar les paraules. Són els que porten la llegenda singular DEI GRACIA REX, ometent, per tant, la menció d'Aragó.¹⁴ Les lletres són ara menys gòtiques, ja que la T, per exemple, no ho és. Cal remarcar que altres llegendes de tipus excepcional també apareixen en altres valors, com ara el doble ducat amb REGES:ARAGONUM:TRIONFATORES, que omet el nom dels sobirans. També hi ha, però, peces amb separació d'aspes i llegenda normal, inèdites i que descriurem al catàleg.

4-Amb lletra gòtica regular (fora de les T), llegendes normals, manca de la titulació de València i sense que la testa sorgeixi entre els florons de la corona. Hi ha diferents varietats de llegenda i són força abundants. Podrien ésser els més tardans del 1520, però no es pot descartar totalment que se'n fessin també el 1528, o que fossin els darrers de la primera emissió, si les dues etapes varen arribar a enllaçar.

Com hem dit, reservarem al 1528 els diners híbrids que tenen les lletres gòti-

14. SANAHUJA, Reconsideración... op.cit. p. 96. Sanahuja llegeix xREGxDEI-GRACIA, però atesa la forma de llegir els altres diners es veu que el principi de llegenda és a la banda dreta i que cal llegir, per tant, xDEI-GRACI.xREG, que continua la llegenda del revers IOANA ET KAROLUS.

ques en una de les cares, mentre que a l'altra són llatines. També podem adscriure a aquesta emissió els de lletra llatina que mantenen la lletra S. L'emissió del 1528 es caracteritzaria, doncs, per la lletra S i les lletres llatines o híbrides, admetent que això pot ésser més aviat un conveni que no pas una veritable atribució.

Més difícil resulta encara trobar elements per distingir les peces que corresponen al 1547 i les que es feren el 1554. En conjunt, són les que no porten la S i tenen les llegendes de tipus llatí. L'existència de peces a nom de Carles sol fa evident que es bateren en la darrera emissió, mentre que no hi ha seguretat que es fes billó el 1547. Podem observar que, als diners a nom de Carles tot sol, la terminació de l'anvers és sempre ARAGONUN i podem suposar que són de la mateixa emissió els altres diners amb aquesta terminació i a nom de Joana i Carles, però això tampoc és completament segur, perquè també hi ha diners amb ARAGONUN, lletra llatina, però marca S. D'altra banda, també sembla que existeix un diner a nom de Carles tot sol i marca S que no sabem segur si és genuí.¹⁵ En conseqüència, sembla més assenyat considerar aquestes peces en conjunt de les dues emissions, però amb més probabilitat de la del 1554, atès l'estret parentiu amb les de Carles tot sol. Recordem també la notícia negativa de la manca de metall el 1547, que també abona aquesta conclusió.

Cal puntualitzar que el grup de lletres llatines té una factura regular, unes lletres ben traçades i uns bustos no pas inferiors als del grup gòtic. Aquesta consideració és important, perquè ens deixa fora d'atribució una amplíssima població de peces que, forçosament han d'ésser de falsos d'època, tots ells amb lletra llatina.

ELS PROBABLES DINERS FALSOS DE JOANA I CARLES

Acceptant les anteriors hipòtesis de sistematització i d'adscripció dels diferents grups de peces a les quatre (o tres) emissions del regnat, ens resta un ampli grup de peces que cal considerar falses i que classificarem en tres grups:

- 1-Falsos maldestres.
- 2-Falsos d'aram i factura acceptable.
- 3-Falsos intermedis, més dubtosos, alguns de billó.

El grup dels falsos maldestres és perfectament identificable. Són el vessant més ingenu de les falsificacions, ben conegut, amb les habituals característiques de la llei baixa o nul·la, efígies estrafetes i llegendes incoherents. No hi ha dificultat, doncs, a identificar-los.

15. V. FALCO, «Estudio numismático de los hallazgos de la Torre del Rey (Oropesa del Mar, Castellón)», *Cuadernos de prehistoria y arqueología castellonenses*, núm. 17 (1996), p.505-524.

El grup d'aram i factura acceptable sol portar la llegenda ARAGONVA, però no té les alteracions importants del grup anterior. Són, però, d'un color clarament roig fort, propi de l'aram pur, i solen tenir els fons com tramats. L'acabat de les efígies és força ben fet, però inferior a la dels genuïns. En coneixem bastants exemplars amb els mateixos encunyys, una altra característica sospitosa.

El tercer grup comprèn una munió de peces considerades fins ara com a genuïnes. Les lectures són bastant regulars, però l'art és força inferior. Una característica comuna és la substitució de l'orla de punts rodons per una de traços. També la testa és d'art inferior, essent freqüent que es vegin com uns traços horitzontals a la corona. Descartada la possibilitat d'una immobilització d'emissions en el regnat següent, com comentarem més endavant, i tancada la sèrie amb les peces que tenen les característiques properes als diners a nom de Carles tot sol, aquestes peces del grup tercer resulten sobrerres en el context d'aquestes emissions. Per això i per la seva pitjor qualitat, ens inclinem a considerar-les falses, admetent, però, que la seva factura és força millor del que sol ésser habitual.

CATÀLEG DELS DINERS GENUÏNS

I. Grup plenament gòtic i marca S. Emissió del 1520.

a) Amb titulació de València.

1.	a/ :A(GNV)–:M:VA
r/ +IOA(NA)...KAO
Pes: 0,6 g Ø: 16 mm	Efígie coronada a l'esquerra. Al darrere lletra S. Talla la llegenda per baix
Creu patriarcal
Inèdit
2.	a/ (:A)GNV:–M(:VA)
r/ +IOANA ET KAO
Pes: 0,7 g Ø: 16 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
3.	a/ :ARAGO-NVM:V
r/ IOAN:E KAOVS:(R)
Pes: 0,9 g Ø: 16,5 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
- Aquest grup té les A i les R gòtiques quadrades. Són gòtiques, també, les M, E i T, però no les U ni V. En els exemplars 1 i 2 es veu la testa entre els flocons.

GENUINS**Grup Ia (1520)**

1

2

3

Grup Ib (1520)

4

GENUINS

Grup Ic (1520)

5

6

7

Grup Id (1520)

8

b) Amb llegenda d'anvers abreujada

4. a / -ARA-GON- Efígie com abans, tallant la llegenda per dalt i per baix
 r/ +IOANA ET KA(O)L(la E girada). Creu patriarcal
 Pes : 0,7 g Ø: 15 mm Inèdit
 Les lletres són gòtiques com en el grup anterior i la testa és també visible entre els florons de la corona.

c) Amb separació de paraules per aspes. Llegenda singular.

5. a/ xDEI-GRACIExRE(G) Efígie coronada a l'esquerra. Una S al darrere
 r/ (+)...xET KAROLUS... Creu patriarcal
 Pes: 0,58 g Ø: 16 mm Inèdit
6. a/ xDEI-GRACI:xRE(G) Efígie com abans
 r/ x(IOA)NAXET...LOxD Creu patriarcal
 Pes: 0,7 g Ø: 16 mm Inèdit
7. a/ xDEI-GRACI:xRE(G) Efígie com abans
 r/ x...xET KAOLUS R Creu patriarcal
 Pes: 0,77 g Ø: 16 mm Sanahuja, p. 96

d) Amb separació de paraules per aspes. Llegenda normal.

8. a/ xARA-GONUxR Efígie com abans
 r/ xIOA...-T KAOLUS D Creu patriarcal
 Pes: 0,79 g Ø: 17 mm Inèdit
 Aquests dos darrers grups tenen les lletres A, R, N i U gòtiques quadrades, però les T són llatines. Les aspes de separació tenen els extrems triforcats.

e) Amb lletra gòtica i les llegendes usuals.

9. a/ :ARAG-ONVM:RX Efígie com abans
 r/ +IOANA ET KAROLVS Creu patriarcal
 Pes: 0,76 g Ø: 16 mm Inèdit

Grup Ie (1520)

9

11

10

12

13

14

Es tracta de la varietat més comú i regular. Nosaltres n'hem trobat set amb les mateixes llegendes, però sis eren d'encunys diferents.

10.	a/ :ARA-GONVM:RX
r/ +IOANA:ET KAROLVS
Pes: 0,8 g Ø: 17 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Heiss-II variant
11.	a/ :ARAG-ONVM:RX
r/ +IOAN:ET KAOLVS:RX
Pes: 0,54 g Ø: 16 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
12.	a/ (AR)A-GONVM:RX
r/ +IONA:ET K...
Pes: 0,57 g Ø: 15 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
13.	a/ (:ARA)G-ONVM:R(X)
r/ (IOAN)A:ET KAO(LVS R)X
Pes: 1,09 g Ø: 15 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
14.	a/ :ARA-GONVM:R(X)
r/ +IOANA ET KAOLVS:
Pes: 0,55 g Ø: 18 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
15.	a/ :ARA-GONV:RX
r/ +IOANA KAROL
Pes: 0,67 g Ø: 16 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
16.	a/ .A:GO-NVM:RX
r/ +IOANA:ET:KARL(V)
Pes: 0,6 g Ø: 17 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
17.	a/ :ARA-GONV:RS
r/ +IOANA:ET KAROLVS
Pes: 0,8 g Ø: 16,5 mm (No il·lustrada)	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdita
18.	a/ :ARA-GONV:RS
r/ +IANA:ET KRLVS
Pes: 0,77 g Ø: 16 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
19.	a/ :ARA-GONV:RS
r/ +IOANA:ET KALVS
Pes: 0,7 g Ø: 17 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Heiss-14 variant

GENUINS

Grup Ie (1520)
(continuació)

15

16

18

19

20

20. a/ :ARA-GON.:RS Efígie com abans
 r/ +IOANA:ET:KARLO Creu patriarcal
 Pes: 0,66 g Ø: 17 mm Inèdit
 Les peces d'aquest grup tenen les lletres gòtiques a excepció de les T i les U.

II. Grup amb lletres de tipus llatí o bé amb lletres gòtiques en una de les cares i llatines a l'altra. Totes amb la marca S. Emissió del 1528.

a) Amb lletres gòtiques a una cara i llatines a l'altra.

21. a/ :ARAG-ONVM:RX(gòtic) Efígie coronada a l'esquerra
 Darrere el cap, lletra S
 r/ +IOANA:ET KAROL(llatí) Creu patriarcal
 Pes: 0,61 g Ø: 16 mm Inèdit
22. a/ :ARAG-O(NVM)RX(gòtic) Efígie com abans
 r/ +IOANA:ET KAROLV(llatí) Creu patriarcal
 Pes: 0,62 g Ø: 17 mm Inèdit
23. a/ :ARAG-(ON)VM:RX(gòtic) Efígie com abans
 r/ +IOA(NA):ET KAROLVS(llatí) Creu patriarcal
 Pes: 1,2 g Ø: 16 mm Inèdit

b) Lletres sempre llatines

24. a/ :ARAG-ONVM:XR Efígie com abans
 r/ +IOANA(ET)KAROL Creu patriarcal
 Pes: 0,62 g Ø: 16 mm Inèdit
25. a/ :ARAG-ONVM:RX Efígie com abans
 r/ +IOANA:ET KAROLVS Creu patriarcal
 Pes: 0,8g. Ø: 17 mm Inèdit

GENUINS

Grup IIa (1528)

Grup IIb (1528)

III. Grup amb lletres llatines i sense la marca S. Emissió del 1547 i, més probablement, dels anys 1554-1555.

a) A nom de Joana i Carles.

26.	a/ :ARAG-ONUN:RX
r/ +IOANA:ET(KAROL)V
Pes: 0,65 g Ø: 15 mm	Efígie coronada a l'esquerra
Creu patriarcal
Inèdit
26a.	a/ :ARA(G)-(ONV)N:RX
r/ +IOANA:ET (KAR)OLV
Pes: 0,85 g Ø: 15,5 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
27.	a/ :ARAG-ONUN:RX
r/ (+)IOANA:ET KAROL
Pes: 1,06 g Ø: 18 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
28.	a/ +ARAG-ONUN
r/ +IOANA ET KAROLV
Pes: – Ø: 16,5 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
28a.	a/ (+A)RAG-ONUN
r/ +IOA...
Pes: – Ø: 18 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit

b) A nom de Carles tot sol.

29.	a/ (+)ARA-GONVN
r/ +KAROLVS: (RE)X
Pes: 0,68 g Ø: 17 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Lastanosa, variant
30.	a/ +ARAG-(ON)VN
r/ +KAROLVS:RX
Pes: 0,97 g Ø: 17 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
30a.	a/ +(AR)AG-ON(VN)
r/ +KAROLVS RX
Pes: 0,72 g Ø: 16 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
30b.	Com l'anterior. Només ampliació a la làmina.
Pes: – Ø: 17 mm Inèdit	

Grup IIIa (1554)

26

26a

27

28

28a

GENUINS

Grup IIIa (1555/56)

29

30

30a

30c

30b

30b

FALSOS

a) Maldestres

30c. Com l'anterior.

Pes: — Ø: 16 mm Inèdit

CATÀLEG DELS DINERS FALSOS*a) Falsos maldestres*

F-1.	a/ +II...VP
r/ ...ANIAxV
Pes: 1,3 g Ø: 14 mm	Efígie coronada a la dreta
Creu patriarcal
Inèdit
F-2.	a/ .ARA...GONVM(A i R capgirades)
r/ +IVA...IIDHNROI
Pes: 0,95 g Ø: 15 mm	Efígie a l'esquerra i marca S
Creu patriarcal
Inèdit
Lletres estafetes i de difícil interpretació.
F-3.	a/ +IANA...
r/ +KRXA...A
Pes: 0,87 g Ø: 15 mm	Efígie coronada a l'esquerra
Creu patriarcal
Inèdit
F-4.	a/ IOAN-A...
r/ ...AGONV...
Pes: 0,80 g Ø: 14 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
F-5.	a/ ...IOA-O...
r/ ARAG...X
Pes: 0,53 g Ø: 14 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
F-6.	a/ +REX A...
r/ +IOAN...S
Pes: — Ø: 14 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
F-7.	a/ xIVA...ET
r/ xRX ARAGON
Pes: 0,65 g Ø: 14 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit
F-8.	a/ ...
r/ ...AROL...
Pes: 0,76 g Ø: 14 mm	Efígie com abans
Creu patriarcal
Inèdit

FALSOS

**a) Maldestres
(continuació)**

F-7

F-8

F-9

F-10

b) D'aram

F-11

F-9. a/+...-AGONV Efígie com abans
 r/ REX ARAGONVS Creu patriarcal
 Pes: 0,57 g Ø: 17 mm Inèdit

F-10. a/...RX Efígie amb S
 r/ +IOA:RXO... Creu patriarcal
 Pes: 0,53 g Ø: 15 mm Inèdit

b)Falsos d'aram

F-11. a/ARAG-ONVA.RX Efígie amb S
 r/ +IOANA.ET.KAROLVS Creu patriarcal
 Pes: 0,65 g Ø: 16 mm Inèdit
 És un fals força comú. Sol tenir el fons com tramat i n'hi ha bastants del mateix encuny. Les lletres i llegendes són força regulars, però l'efígie no té l'art de les bones i el material és clarament rogenc, d'aram pur. N'hem pogut examinar cinc exemplars.

c)Falsos de millor factura.

F-12. a/...GON.:RX Efígie a l'esquerra
 r/ +IOAN(AK)AROL Creu patriarcal
 Pes: 0,75 g Ø: 17 mm Inèdit

F-13. a/ARAG-R(X) Efígie com abans
 r/ +IVANA.E(T)...O... Creu patriarcal
 Pes: 1,00 g Ø: 15 mm Inèdit

F-14. a/:ARAG-RX Efígie com abans
 r/ +IOANA...(retrògrad) Creu patriarcal
 Pes: 1,00 g Ø: 15 mm Inèdit

F-15. a/AGON-...R Efígie com abans
 r/ +IOANA.KAR(OL)V Creu patriarcal
 Pes: 0,68 g Ø: 15 mm Inèdit

F-16. a/AR...-GON:RX Efígie com abans
 r/ +IOANA KAROL Creu patriarcal
 Pes: 0,69 g Ø: 16 mm Inèdit

FALSOS

c) Millor factura

F-12

F-13

F-14

F-15

F-16

F-17. a/.ARAGO-.RX r/ +(IOAN)A.KARO(L) Pes: 0,9 g Ø: 15 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit
F-18. a/(:)AR-AGON:R r/ IOAN(A) KAROL Pes: 0,88 g Ø: 15 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit
F-19. a/RX:ARAGON(retrògrad) r/ +IOANA KARO Pes: 1,2 g Ø: 17,5 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit
F-20. a/+IOANA.-AR...V r/ +IOANA(:)ET KAROLV Pes: 0,75 g Ø: 16 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit
F-21. a/ +IOANA ET... r/ +IOANA-...ROLV Pes: 0,77 g Ø: 15 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit
F-22. a/+IOA...A...A r/ +I...A ET ...LVS Pes: 0,56 g Ø: 16 mm	Efígie com abans Creu patriarcal Inèdit

Com veiem, el grup final dels falsos, del qual només n'hem donat uns exemples, no sols té un conjunt de detalls que denoten una inferior qualitat de gravat, sinó que presenten també nombroses irregularitats a la llegenda. Moltes més, si més no, que en el grup genuí. Una és, per exemple la reiteració dels noms dels sobirans a les dues cares. D'altra banda, ja hem dit que totes aquestes peces tenen una característica comuna i que no es dona gairebé mai en el grup de peces genuïnes. Ens referim a les orles de punts, que aquí han estat substituïdes per una orla de petits traços. Tot el grup porta, d'altra banda, lletres de tipus llatí. Sembla, doncs, que totes han d'ésser producte d'un taller de fals, per bé que amb una capacitat tècnica considerable i amb un gravat que s'acosta a la correcció, encara que les efígies, més que no pas les lletres, són notablement d'art inferior a les genuïnes.

CONCLUSIONS SOBRE ELS DINERS DE JOANA I CARLES

Hem treballat amb prop d'un centenar d'exemplars, molts, a excepció dels falsos, amb lectures força completes, però això no vol dir que les transcripcions siguin

FALSOS

c) Millor factura (continuació)

F-17

F-18

F-19

F-20

F-21

F-22

sempre fàcils. Caldrà, doncs, anar assegurant aquestes lectures i transcripcions.

D'altra banda, veiem que hi ha una amplíssima família d'encunys i diferents formes de plantejar les llegendes, a més de petites variants de lectura. És clar, doncs, que tampoc en això podem creure que hem arribat al buidat exhaustiu.

Pel que fa a la cronologia de les emissions, podem apuntar unes tendències, però no hi ha tampoc una completa seguretat. Es presenten, a més, algunes peces aparentment inexplicables com el diner, ja mencionat, a nom de Carles sol i marca S publicat per Falcó Fuertes. De tota manera, caldria reexaminar-lo a la vista del material que ara considerem fals i assegurar-nos que es tracta d'una peça genuïna. Si ho fos, tampoc es pot descartar l'aprofitament tardà d'un vell encuny de principi del regnat.

Creiem, doncs, que hem avançat quelcom en el desbrossament d'un tema prou complex, però és evident que som encara lluny de la clarícia total.

ELS DINERS DE FELIP I(II)

Convé incidir en el tema de l'encunyació de diners en temps de Felip I, perquè, si no se n'haguessin batut, podria tenir versemblança que alguns dels diners que hem donat per falsos, especialment els del darrer grup, poguessin ésser una immobilització del tipus general a nom de Joana i Carles i feta en temps del seu successor.

Ja fa temps que vàrem analitzar els diners aragonesos a nom dels reis de nom Felip i vàrem assenyalar l'existència de tres llegendes bàsiques d'anvers: +FILIPVS, +FILIPVS II, +FILIPVS III. A la vista d'aquestes formes de llegenda, atribuïrem aquestes peces, respectivament, a Felip I, Felip II i Felip III, atès sobretot que les peces d'argent o bé d'or d'aquests sobirans no porten ordinal en el primer d'ells i els ordinals dos i tres als altres dos.¹⁶ L'atribució, sobre aquestes bases, sembla, doncs, la cosa més lògica.

Darrerament, però, X. Sanahuja ha posat en dubte l'existència d'emissions en temps de Felip I, al·legant que en un document del segle XVIII deien que les emissions de billó aragoneses del segle XVI i XVII havien estat exclusivament les dels anys 1528, 1607-1614, 1654-1657 i 1677-1680.¹⁷ Tot i relativitzar la capacitat memorística dels redactors del document, intenta donar credibilitat a la font i, com a conseqüència, demostrar que no hi va haver encunyacions en temps de Felip I (II). Els arguments són que les encunyacions del 1607-1614 i 1654-1657 foren efectivament realitzades i que els bustos i factura de tots els diners a nom dels

16. M. CRUSAFONT, «Los dineros jaqueses de la época de los Austrias y de Felipe V», a *La moneda aragonesa. Mesa redonda*. Saragossa, 1983, p. 221-232. En el treball mencionat de X. Sanahuja i a la nota 11 (p.92), diu que només descriu l'ordinal II. El fet és que també aporta l'ordinal III a la p. 229.

17. X. SANAHUJA, *Reconsideración...* op.cit, p. 94-95.

Felip, amb ordinal o sense, són molt semblants. Llavors conclou que la presència o no d'ordinals i el nombre només dependria de la llargada de les llegendes, des de la més curta en la forma FILIPV fins a la més llarga amb FILIPVS III. De tota manera, acaba proposant d'atribuir a Felip II (III) els que no porten ordinal i a Felip III (IV) els que sí que en porten. Alternativament planteja la hipòtesi que en temps de Felip I es següís emetent a nom de Joana i Carles, adduint la immobilització castellana des de Ferran II fins Felip I (II).

Al nostre entendre, aquesta hipòtesi té nombrosos punts febles. Per començar, els textos aragonesos que menciona obliden les emissions del 1520, 1547 i 1554, la primera perfectament documentada com a emissora de diners i la tercera testificada pels diners a nom de Carles sol. Per tant, és clar que havent passat dos segles no disposaven d'informacions prou exactes. D'altra banda, l'emissió de moneda per part de Felip I i sense ordinal ens és perfectament testificada per la peça de dos escuts d'or, amb unes característiques molt apropiades a alguns dels dobles ducats de Joana i Carles, en la seva cara comú, que és la que porta l'escut. Finalment, si plantegem la similitud de tots els diners a nom dels Felip, resulta gairebé tant incongruent repartir-los entre els tres sobirans d'aquest nom com entre dos d'ells, com fa Sanahuja.

Hi ha, però, altres raons encara de més pes. L'existència de batiments de billó en temps de Felip I (II) ja va ésser documentada per Pio Beltran i reblada per Mateu i Llopis. Beltran aporta un registre d'actes de la Diputació d'Aragó del 1576, donant-nos fins i tot detalls de la font, folis 92, 109, etc, i es veu clarament que es van batre peces de dos escuts(dues mil peces) i fins a vint mil lliures de diners jaquesos, *en mijas*, és a dir, en mitjos diners. També es va acordar que es batessin peces de plata que, si s'obraren, ens són desconegudes.¹⁸ Mateu i Llopis, per la seva banda, trobà un manuscrit que procedeix dels papers que Lastanosa havia aplegat pels seus estudis de la moneda jaquesa i que data, per tant, del segle XVI. En aquest text d'anotacions de documents de primera mà i de l'època, es donen informacions prou concordants amb les que havia trobat Pio Beltran:

1-Testimoni del diputat Gerónimo Villanueva, que fa referència al fur d'en-cunyació del 1528 i disposa que es bati en aquell mateix any 1576 moneda d'or, d'argent i *mijas*, aquestes darreres fins a quatre mil lliures jaqueses o bé la quantitat que creiessin convenient.

2-Ordre que els mercaders fossin obligats a declarar l'or que havien portat de França per poder batre a la seca.

3-Informe que a la seca hi havia prou or per batre fins a deu mil doblons, referint-se a les peces de dos escuts.

4-Reunió el 17 d'octubre del 1576 del virrei, diferents notables i el mestre de la seca Martín Talayero en la qual es demanen comptes a aquest darrer sobre les

18. BELTRAN, Los dineros... op.cit. p. 458.

monedes que havia encunyat fins llavors i que detallés a compte de qui les havia batut. També se li mana que encunyi dos mil doblons d'or, mil a compte del virrei i mil a compte del consistori de Saragossa.¹⁹

Creiem que tot plegat és més que suficient per considerar l'emissió en temps de Felip I com a indubtable. Que es va fer billó tampoc es pot negar. Finalment, hi ha nombrosos inconvenients per creure que el billó que es va encunyar en aquest moment fos una immobilització. D'una banda, perquè no es coneix cap altre cas d'immobilització entre Carles I i Felip I. Recordem que sí que n'hi ha entre Ferran II i Carles I i l'exemple castellà no és més que un allargament d'aquesta situació, que es trenca, de totes maneres, amb Felip I (II) en establir l'anomenada *nueva estampa*. De l'altra, tenim la peça de dos escuts, amb l'explícita llegenda +PHILIPVS:D:G:REXS:ARAGONU, és a dir, que és clarament a nom del rei i sense ordinal. Sembla incoherent que es fes l'or tant explícit i el billó a nom dels sobirans anteriors. Per la nostra part, admetem que els diners a nom de Felip són de factura molt semblant, però amb les dades actuals i tenint peces sense, amb ordinal II i amb ordinal III, no sembla que hi pugui haver altra solució raonable que repartir-los pels regnats corresponents, atès, a més, que aquests ordinals apareixen també a les peces de plata.

En conseqüència, pensem que és molt aventurat negar les emissions de Felip I de tipus nominatiu i ens inclinem per seguir considerant falsos i no pas de tipus immobilitzats el grup de diners a nom de Carles i Joana del grup de millor factura que abans hem descrit.

19. F. MATEU y LLOPIS, «Un manuscrito referente a moneda aragonesa conservada en el Museo Arqueológico Nacional», *Hispania*, vol. III (1943), p.580-597.